

Nr 1025

Av fru Nettelbrandt m. fl., om rätt till en längre sammanhängande ledighet från arbete.

(Lika lydande med motion nr 852 i Första kammaren)

Vid ett par tidigare tillfällen har förslag väckts om utredning av frågan om någon form av sabbatsledighet. Motionerna har avslagits huvudsakligen med den motiveringen att det kan lösas genom överenskommelser, om arbetsgivare och arbetstagare finner det önskvärt och lämpligt att arbetstagare beredes längre ledighet för fortbildning eller för annat ändamål. Som kompletterande avslagsmotivering har sagts, att ett allmänt genomförande av sabbatsledighet skulle medföra mycket höga kostnader och vid en jämförelse med andra aktuella reformkrav bedömas som mindre angelägen.

Redan vid remissbehandlingen 1966 fanns positiva tankegångar om motionskraven. Sedan dess har skilda företrädare för arbetsmarknadsorganisationerna gjort mer eller mindre representativa uttalanden till förmån för tanken på särskilda sabbatsperioder. Exempel på motsvarande positiva inställning finns också hos tongivande arbetsgivare. Arbetsmarknadsstyrelsen skrev redan 1966, att spörsmålet om en större flexibilitet i fråga om såväl fördelning av arbetstiden under den aktiva tiden som dennas längd för tjänar uppmärksamhet. Det finns ju i dag avtal mellan arbetsgivare och arbetstagare om extra semesterdagar om den ordinarie semestern förläggs till vinterhalvåret. Motivet är då att undvika vissa lättförståeliga olägenheter av att behöva kalla in oerfaren extrapersonal under sommarsemesterperioder.

En uppdelning av semestertider på vinter- och sommarhalvåren anses av vissa medicinska experter vara en mycket angelägen sak. Framför allt lär det motverka sjukdomar av typ hjärtinfarkt och andra konditions- och bristsjukdomar. Obestriddligen finns en växande opinion för idén, och mycket tyder på att det finns ett klart samband mellan en växande insikt om vad saken gäller och ett växande intresse för saken.

Begreppet sabbatsår är ju inte helt klart till sin innebörd. På svenska har det blivit en direkt översättning av det amerikansk/engelska uttrycket »sabbatical year». Ursprungligen hade begreppet en klar inriktning mot egentlig ledighet och avkoppling av yrkesverksamhet. Ett vanligt uttryck i England och Amerika är också »sabbatical leave», som vi inte har någon svensk översättning av. Numera används begreppet »sabbatsår» i bemärkelsen avbrott i en ordinarie verksamhet för att ge tillfälle till studier (van-

ligast), resor, forskning etc. I den bemärkelsen finns begreppet genomfört i den statliga och kommunala tjänstledighetsformen »B-avdrag», d. v. s. ledighet för annan verksamhet men med viss mindre (25 %) lön.

I Sverige har någon egentlig forskning inte ägt rum om behovet ur medicinska eller socialpsykologiska synvinklar. Det torde dock inte dröja förrän sådan blir aktuell och då troligen aktualiserad av de få s. k. stressforskare, som verkar inom fältet människan i yrkeslivet.

Det har ju också nyligen framförts den tanken, att man för att få tillträde till högre studier skulle kvalificera sig genom fem års praktisk yrkesverksamhet. Därefter skulle en studieperiod kunna sättas in. I många stycken liknar detta begreppet sabbatsår och blir kanske en nödvändig komplettering för att de önskvärda studiemöjligheterna skall kunna realiseras.

Uttaget av fritid har hittills i Sverige huvudsakligen skett efter traditionella linjer — kortare arbetsvecka och längre semester. Alltför litet har beaktats i vad mån man genom en om disposition av fritiden kan få den bättre anpassad till nutidssamhällets krav.

I många andra länder har man sedan länge prövat andra former. Möjlighet till sammanhängande ledigheter — s. k. sabbatsår, sabbatsledigheter eller sabbatsperioder — finns sålunda sedan flera år för stora grupper i t. ex. England, Australien, Island och USA. Det gäller bl. a. lärare, bilarbetare, metallarbetare och typografer. I Australien t. ex. är en stor del av befolkningen direkt berörd av beslutet om sabbatsledighet.

Inom Sverige har sabbatsår eller sabbatsledighet hittills varit en exklusiv företeelse som endast ett fåtal kunnat utnyttja. Det har gällt vissa personer med alldeles speciella yrken, t. ex. skådespelare, konstnärer eller personer med skapande eller särskilt ansvarsfyllda funktioner. Det är emellertid icke riktigt att låta möjligheten till sabbatsledighet begränsas till snävt avgränsade yrkeskategorier. Frågan bör prövas från allmän synpunkt med beaktande av *alla* grupperns intressen.

En första fråga att pröva gäller vilken funktion sabbatsåret eller sabbatsledigheten skall fylla för olika grupper och olika individer samt för vilka tidsperioder av en människas liv behovet av en sammanhängande ledighet kan vara på olika sätt motiverad.

Psykisk ohälsa är allmänt utbredd och är ofta orsak till kroppsliga sjukdomar och nedsatt arbetsförmåga. De psykiska störningarna ger belägg för att ett mycket stort antal människor inte orkar med det hårt uppskruvade tempot. Arbetslivet ställer stora krav, och ingen får »sacka efter» i effektivitet och utveckling. Omställningar skapar ovisshet och nervositet. Hela den moderna miljön med starka koncentrationer till tätorter, stora bostadskomplex, stora arbetsplatser, fullproppade kommunikationsmedel, biltäta gator och vägar och förorenad luft kräver utvilade och psykiskt starka människor för att inte skadeverkningarna skall bli ödesdigra. Den mobiliseringsgraden har inte särskilt många människor. Det växande antalet stressfaktorer och

de ökade riskerna för stress måste mötas med positiva åtgärder som kan motverka skadeverkningarna. Längre sammanhängande ledigheter skulle kunna öka den psykiska mobiliseringsgraden.

Värdet för barnen av en nära och kontinuerlig kontakt med någon vuxen synes vara av oomstridd betydelse för ett spädbarns psykologiska utveckling. Genom s. k. havandeskapsledighet är detta intresse i viss mån tillgodosett. Många skulle emellertid önska en möjlighet att utöka ledigheten. Likaså finns hos många fäder en önskan att erhålla ledighet för sådant ändamål. En sabbatsperiod, t. ex. ett halvt sabbatsår, skulle för nyblivna fäder kunna bidra till en födjupad kontakt med barnen och skulle således ha mycket stor positiv betydelse.

I medelåldern upplever många människor ett starkt behov av förnyelse. Önskan att studera vidare tar sig då ofta konkreta uttryck. Utvecklingen går mycket snabbt, och det är ibland en nödvändighet att genom studier förkovra sig i sitt yrke. De rent fysiska krafterna kan också vara nedsatta och bidra till både reducerad effektivitet i arbetet och personlig otillfredsställelse. I sådana fall kunde en sabbatsledighet bli av utomordentlig betydelse, inte bara som personlig stimulans och glädjekälla utan även som direkt bidrag att höja effektiviteten i det efterföljande arbetet. En sabbatsledighet kunde betyda ett sådant radikalt grepp som finge inte bara en nedåtgående trend stoppad utan även vänd uppåt igen. Fysisk och psykisk otillräcklighet, som fungerat som spiral nedåt och lett till mindre och mindre effektiv arbetsinsats och därav följande ytterligare personlig otillfredsställelse, skulle kunna gå att vända i en uppåtgående rörelse ökad med effektivitet och rikare personlig tillfredsställelse.

För lärare och akademiker har sabbatsledigheten framför allt varit avsedd för studier. De senaste årens utveckling på arbetsmarknaden har ställt vuxenutbildning för även andra grupper i en helt ny dager. Det har blivit en nödvändighet för många att vid mogen ålder skaffa sig en utbildning för att över huvud taget ha möjlighet att med någon framgång hävda sig på arbetsmarknaden. Den snabba tekniska utvecklingen framtvingar fortbildning och vidareutbildning, och i stället för att gälla enstaka fall kommer sådan utbildning alltmer bli en normal företeelse på mycket stora arbetsområden. Bakom talet om s. k. varvad utbildning ligger också medvetandet om ett återkommande behov av förnyelse.

Vuxna personer — arbetare såväl som tjänstemän och företagare — som kommit ett stycke upp i åldrarna blir vid sysselsättningskränkningar särskilt illa utsatta. Dels verkar åldersfaktorn i sig själv negativt, dels har dessa vuxna i mycket stor utsträckning varit utbildningsmässigt eftersatta jämfört med dagens ungdom. Stora avstånd till studieorter, dålig ekonomi och otillräckligt studiestöd gjorde att studier utöver den obligatoriska utbildningen tidigare var en fåtalets möjlighet. För många har därför studier vid vuxen ålder blivit ett sätt att förverkliga gamla drömmar. Även i de fall då

vuxenstudierna inte är direkt erforderliga för att trygga en fortsatt existens kan de ha ett utomordentligt värde för att öka den personliga tillfredsställelsen. I många fall är svårigheten att göra sig ledig från arbetet utan att göra alltför stora ekonomiska förluster det svåraste hindret för en effektiv vuxenutbildning. Det är rimligt att vuxenutbildningen förverkligas i takt med ungdomsutbildningens utbyggnad. Sammanhängande sabbatsledigheter skulle här kunna spela en avgörande roll.

En andra fråga gäller de praktiska och ekonomiska problem som är förknippade med ett sabbatsår.

Som jämförelse kan anges några av de internationella lösningarna.

På Island har lärare möjlighet att efter tio års tjänst ansöka om sabbatsår med bibehållen lön för vidareutbildning. Undervisningsministeriet bestämmer vilka som beviljas förmånen, och kostnaderna bestrids genom anslag på statsbudgeten.

I det amerikanska stälarbetaravtalet finns, utöver 1—4 veckors semester, rätt för den hälften av arbetstagarna som uppvisar det längsta antalet anställningsår att vart femte år i stället för den ordinarie semestern få en till 13 veckor förlängd semester (alternativt 10 veckor med 13 veckors lön). På varje arbetsplats får varje år i regel en femtedel av de till förlängd semester berättigade ta ut ledigheten. Gruppen med färre antal anställningsår får vart femte år tre veckors semester utöver den ordinarie semestern.

I Australien finns möjlighet till helt sabbatsår vid 13 universitet efter 5 eller 6 tjänsteår. Vid de flesta universitet och högskolor finns möjlighet till kortare ledighet för egna studier, forskning etc. efter viss tjänstgöringstid, exempelvis 6 månader efter 3 års tjänst.

Det är viktigt för den ekonomiska bedömningen att hålla i minnet att det inte nödvändigtvis behöver vara fråga om en totalt sänkt arbetstid utan att det också kan gälla en förändrad periodicitet under den aktiva levnadsperioden. Ser man på arbetstiden ur denna vidare synvinkel gäller det inte i första hand en bedömning av vilken utvecklingstakt som kan vara ekonomiskt möjlig eller försvarbar. Framför allt blir det en fråga om vilken periodisering av de aktiva insatserna som är mest lämplig med sikte på att uppnå ett så gott samlat produktionsresultat som möjligt, förbättra hälsotillståndet och öka den enskilde individens tillfredsställelse.

Den genomsnittliga levnadsåldern ökar. Människors förmåga att hålla sig unga längre ökar likaså. Stor arbetslust och arbetskapacitet föreligger allt oftare även i de högre åldrarna. För många pensionärer är det största problemet att bli ställda vid sidan om den aktiva tillvaron. Lika väl som den gällande pensionsåldern för många är alltför hög, är den för andra för låg, eftersom de helst önskar att fortsätta sitt aktiva liv i den gamla sysselsättningen. Vi tror som arbetsmarknadsstyrelsen att man behöver uppmärksamma frågan om en större flexibilitet av arbetstiden, och vi finner detta vara helt i linje med det krav på individualisering av pensionsåldern

som rests från vårt håll. Måhända skulle en sådan individualisering av den aktiva tiden vara motiverad, att man av dem som av någon anledning utnyttjat ett sabbatsår skulle kräva ytterligare ett aktivt år för rätt till pension. Det bör bland annat med hänsyn härtill övervägas att införliva sabbatsperioden i det allmänna socialförsäkringssystemet. En rad viktiga frågor måste noggrant undersökas. Det kan exempelvis vara motiverat att bestämma ett visst minimiantal år i arbetslivet innan rätt eller möjlighet till sabbatsperiod kan föreligga. Formerna för arbetsgivarens självklara medbestämmanderätt bör också utredas. Självklart får kravet på sabbatsledighet inte drivas därhän att viktiga arbetsområden blir funktionsodugliga. Ett väsentligt syfte måste vara att även i det direkta arbetet skapa förbättringar.

Självfallet bör de frågor som denna motion aktualiserar i första hand lösas genom överenskommelser på arbetsmarknaden. Samtidigt får inte lösningen medföra, att arbetstagarna genom t. ex. »intjänad poäng» på ett avtalsområde får sin valfrihet att byta arbetsområde starkt inskränkt. Om lösningar skall kunna få en över olika områden övergripande tillämplighet, torde de kräva en mera allmän genomlysning. För många kan frågan om sabbatsledighet i dag synas alltför utopisk. Vi tror dock, att den i en ganska nära framtid kommer att te sig mycket naturlig. Det är av stort värde, om framtidsfrågor som griper in på många arbetsområden, avtalsområden eller lagstiftningsområden kan genomlysas så att säga i förhand i stället för när utvecklingen redan ridit förbi. Att det underlättar samtida lösningar är självklart. Måhända skulle också en utredning tangera de vittomfattande problem, som nu ligger hos pensionsförsäkringskommittén. Detta bör i varje fall prövas, innan dess arbete slutförts. En lösning genom exempelvis det allmänna sociala försäkringssystemet eller en lösning genom lämplig spridning av ledigheten under den aktiva levnadsperioden torde förutsätta ett större grepp på frågan än begränsade avtal kan åstadkomma. Inte minst mot den bakgrunden är en offentlig utredning motiverad. Med en sådan genomlysning av problemen kan ges lämpliga vägar för lösningar, även i form av underlag för avtalsförhandlingar.

Under hänvisning till vad ovan anförts hemställas,

att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t måtte begära utredning rörande möjligheterna att inom ramen för den allmänna försäkringen eller annorledes ge enskilda individer rätt att under den aktiva levnadsperioden åtnjuta längre sammanhängande ledighet i form av sabbatsperioder.

Stockholm den 28 januari 1970

Cecilia Nettelbrandt (fp) Sven Gustafson (fp) Thorvald Källstad (fp)

i Göteborg

Ingemar Mundebo (fp)

Per Ahlmark (fp)